

KUR'ÂN-I KERİM'DE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİHİN TESPİT VE DEĞERLENDİRİLMESİ (FÂTIHA SÜRESİ ÖRNEĞİ) *

A. Cüneyt EREN**

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim'deki ayetler muhkem ve müteşâbih olmak üzere ikiye ayrılır. Muhkemler, manası kolaylıkla anlaşılabilir, herhangi bir yorum ve tefsire ihtiyaç göstermeyen ayetlerdir. Kur'ân'daki helal, haram, namaz, oruç, zekât, hac, güzel ahlak ve muamelat gibi ahkâma dair ayetler Muhkem sınıfında olup Kur'ân'ın anlaşılmasında esas ölçü bunlardır.

Müteşâbihler mânâlarının çokluğundan dolayı belirli bir maksat tayini mümkün görünmeyen ve ifade ettiği kapsamlı hakikatleri insan zihninin yüklenemeyeceğinden dolayı kapalı görünen bir anlatış çeşididir. Müteşâbihler mânâsız ve boş söz değillerdir. Manası bilinir ancak, çokluğundan dolayı birden fazla yoruma müsait formdadır. Bu öyle bir beyandır ki, hakikat, mecaz, sarîh, kinaye, temsil, tahkik, zâhir, hafî gibi beyanın bütün şekillerini içine alır. Dolayısıyla buna "el-ma'lûmü'l-mechûl/bilinmeyen bilinen" tabiri kullanılmıştır. Zira Kur'ân-ı Kerim aynı anda farklı asırlara ve değişik insan gruplarına hitap eder. Taşımış olduğu değerleri aktarma noktasında muhataplarından hiçbirini ihmal etmez. Bunun içindir ki Kur'ân müteşâbih ayetlerini, sarîh mânâlarının altında değişik insan gruplarının seviyelerine göre farklı farklı mânâ tabakalarını içeren bir üslup olarak kullanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de bazı sûre başlarında yer alan hurûf-i mukatta'a, kıyâmetin meydana gelmesi, Ye'cûc-Me'cûc gibi hadiselerden bahseden ayetler müteşâbih türden olup manaları hakkında kesin bir hüküm verilememiştir.

Makale, genel olarak bu Kur'ân üslubunun tespit ve değerlendirilmesi ile özeldir de Fâtiha sûresine tatbikini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhkem, müteşâbih, te'vil, tefsir, yorum.

DETERMINATION AND EVALUATION OF THE MUHKEM AND MUTESABIH (EXAMPLE OF SURAH FATIHA)

ABSTRACT

Qur'anic verses are divided into two groups: Muhkem and mutesabih. The verses of muhkems are easily understood the meaning.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir, El-mek: cuneyt.eren@deu.edu.tr

çıkarak, 'güçlü, sağlam, dayanıklı, takviye edilmiş, köklü, yerleşmiş' gibi anlamlara gelir.¹ Terim olarak, manası açık ve tek olup, başka bir anlam ihtimali olmayan, nazım ve te'lifi itibarıyla herhangi bir ihtilafa yol açmayacak derecede manası açık ayetleri ifade eder.² Diğer bir tabirle, manası kolaylıkla anlaşılabilir, hâricî bir tefsire ihtiyaç göstermeyen ayetlerdir. Kur'ân'daki helal, haram, namaz, oruç, zekât, hac, güzel ahlak ve muamelat gibi ahkâma dair ayetler Muhkem sınıfında olup Kur'ân'ın anlaşılmasında esas ölçü bunlardır.

Muhkem ayetler dört ayrı kategoride değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki bir lafzın salt okunuşuyla istenilen anlamın ulaşıldığı 'zahir muhkem', ikincisi anlamın kelam içerisinde kendisiyle hüküm verilmiş, sözün bu anlam için söylenmiş olması anlamındaki 'nass muhkem', üçüncüsü kendisinde nesh ihtimali kalmamış ve haberlerle de güçlendirilmiş olan muhkemlere 'anlama özgü muhkem' ve son olarak da yorumlanma, bir başka muhkeme göre değerlendirilerek muhkem olmuş 'müfesser muhkem'dir.³

Mesela { لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا } Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.⁴

{ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ } -Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın!⁵

{ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَمِمَّا يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ } -De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur⁶ ayetleri muhkeme örnek olarak verilebilir.

Müteşâbih kelimesi ise Arapça (ş-b-h) fiil kökünden türetilmiştir. Tefâül vezninde teşâbüh şeklinde ism-i fâil kalıbında bir kelimedir. Lügatte, 'benzeşme, iki şeyin biri öteki sanılacak şekilde benzeşmesi' anlamındadır.⁷ Terim olarak, birden fazla manaya gelebilen ve manalarında kapalılık bulunan ayetlere denir. Başka bir tabirle, birden fazla mana ve tefsire imkân veren, açıklanmaya ihtiyaç duyan, manasını anlamak için kendisi dışında başka bir delile ihtiyaç gösteren, 'manasında, kati hüküm verilemeyen' ayetlerdir.⁸

Müteşâbihler mânâsız ve boş söz değillerdir. Manaları bilinir ancak, mânâlarının çokluğundan dolayı belirli bir maksat tayini mümkün görünmeyen ve daha doğrusu ifade ettiği kapsamlı hakikatleri insan zihninin yüklenemeyeceğinden dolayı kapalı görünen bir anlatıştır.⁹ Bu

¹ Muhkem kelimesinin anlamları için bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, (Tahk. Emin Muhammed Abdulvehhâb, Muhammed Sâdık el-Ubeydi), Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, II. Baskı, Beyrut, 1993, XII,144; ez-Zurkânî Muhammed Abdul'azim, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 2002, II, 247.

² Bkz. ez-Zurkânî, *a.g.e.* II, 247; es-Süyûtî Celaleddin, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Kahire, 1951, II, 2; Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Tahk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957, II, 69; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1985, s. 128; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı, İstanbul 2007, s. 169.

³ Karaman, Hayrettin, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 67.

⁴ Bakara 286.

⁵ En'âm 151.

⁶ İhlas 1-4.

⁷ İbn Manzur, *a.g.e.* XIII, 503. Mecduddin el-Firuzabadî, *el-Kâmusu'l-Muhit*, Mısır, 1301, IV, 281.

⁸ Muhkem kelimesinin anlamları için bkz. Râğıb el-İsfehâni, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, Mısır, 1980, s. 373; Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 112; Demirci Muhsin, *a.g.e.* s. 168; Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh, Usûlü'l-Fıkh*, Daru'l-Fıkr, Kahire, ts., s. 119 vd.

⁹ Müteşâbihlerin tefsirlerine yani anlamlarına gelince, bunlar bilinir. Meselâ, Allah Teâlânın istiva sıfatını alacak olursak, İmam Mâlik'in de dediği gibi, istivanın manası malumdur yani bilinir; o da: "Allah Teâlânın, arşının üzerinde olduğudur." Fakat istivanın te'vili yani nasıllık ve niceliği, Allah'ın istivasının nasıl bir şey olduğu, Allah'ın, arşının üzerinde ne şekilde bulunduğu gibi, nitelik ve niceliğe yani âkıbete ilişkin hususlar bilinmez. Binaenaleyh, Âl-i İmran ayetinde yasaklanan, müteşâbih de olsalar bazı Kur'ân ayetlerinin tefsir edilmeleri ve anlaşılmalrı değil, bunların nasıllık ve nicelikleri hakkında tahmin ve ihtimaller yürütmektir ki, Kur'ânın dilinde bunun adı te'vil'dir ve yasaklanan budur. (Bkz. Isıcık Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vil*, Esra Yay., İstanbul, 1997, s. 24)

öyle bir beyandır ki, hakikat, mecaz, sarıh, kinaye, temsil, tahkik, zâhir, hafî gibi beyanın bütün şekillerini içine alır. Bunun için buna "el-ma'lûmül-mechûl/bilinmeyen bilinen" tabiri kullanılmıştır.¹⁰ Zaten sözde kapalılık, yerine göre en büyük belağat şekillerinden birini meydana getirir. Her şahıs her mânâyâ muhatap olamayacağı gibi, Allah'ın bütün ilminin anlatma ve bildirmesine genellikle insanlığın kudreti de dayanamaz.¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sûre başlarında yer alan hurûf-i mukatta'a, kıyâmetin meydana gelmesi, Ye'cûc-Me'cûc gibi hadiselerden bahseden ayetler müteşâbih türden olup manaları hakkında kesin bir hüküm verilememiştir.

III. Kur'ân Ayetlerinde 'Muhkem ve Müteşâbih' Kelimeleri

Muhkem ve müteşâbih lafızları Kur'ân-ı Kerîm'in değişik ayetlerinde lûgat ve terim anlamları olarak zikredilmiştir.

Muhkem kelimesi Âlu İmrân sûresinde terim anlamına uygun olarak gelirken müteşâbih kelimesinin istilahi anlamının ötesinde farklı olarak bazı nüanslar içerdiği söylenebilir.¹² Zira bu ayetin nüzul sebebi Hz. İsa ve onun teolojik kimliği hakkında Necranlı Hristiyanlarla Hz. Peygamber arasında vuku bulan tartışmadır.¹³ Dolayısıyla ayette yer alan müteşâbih kelimesinden murad müteşâbih kelimesinin terim yorumu olmasa gerektir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

{هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ}

- O'dur sana bu muazzam kitabı indiren. Onun bir kısmı anlamları kesin olup kitabın (temelini oluşturan) muhkem ayetlerdir. Diğer bir takımları da anlamları müteşâbih (benzeşik) olanlardır. Ama kalplerinde bir eğrilik bulunanlar fitne aramak ve keyiflerince yorumlamak için sadece müteşâbih (benzeşik)'lerin ardına düşerler. Hâlbuki onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar da: "İnadık, hepsi Rabbimizdendir." derler. Bunları akıl sahiplerinden başkası düşünemez.¹⁴

¹⁰ Said Şimşek hocamızın aşağıdaki yorumu bu husustaki kanaatimizi desteklemektedir: Netice olarak; müteşâbihin lûgat manası, nüzul sebebi olarak naklettiğimiz rivayetler ve bir de Seleften nakledilen görüşler hesaba katıldığında İnsanın, hakikat ve künhüne vakıf olmaktan âciz bulunduğu gaybî haberlerden bahseden ayetlerle vücûh ve nezâir konusuna giren ayetlerin müteşâbihattan olduklarını söyleyebiliriz. Çerçeveyi biraz daha genişletecek olursak müphem, mücmel, mutlak ve âmîm lafızları ihtiva eden ayetleri de müteşâbihât içerisinde mütalaa etmek mümkündür. Kısaca ifade edecek olursak, "birden fazla manaya gelebilen veya manasında kapalılık bulunan ayetler müteşâbih, geri kalan ayetler ise muhkemdir. (Bkz. Şimşek M. Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, 1997, ss. 32, 33.)

¹¹ Yazır Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, Matbaai Ebuuziyya, İstanbul, 1935, II, 1036.

¹² Bu konuda Yusuf Isıcık'ın yerinde mülâhazası gözardı edilmemelidir: Âl-i İmran ayeti ve te'vil kelimesinin geçtiği diğer birçok Kur'ân ayeti, bu kelimenin dînî literatürdeki terminolojik manası olan tefsir, açıklama ve yorum anlamına göre anlaşılmalı ve yorumlanmalı, özellikle üzerinde durduğumuz bu ayetin tefsirinde fâhiş bir hata yapılmıştır ki, buna göre: "Kur'ânda tefsiri ve anlaşılması mümkün olmayan, mânâsını ancak Allah'ın bildiği birtakım ayetler vardır." gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu ayette geçen müteşâbih kelimesinin lûgavî anlamı şudur: "Bir başkasıyla benzeştiği ve karıştığı için, iyi ayırt edilmeyen ve açık-seçik anlaşılmayan şey." Müteşâbih kelimesinin bu ayette geçen anlamıyla, dînî terminolojideki istilâhî anlamı birbirinden farklıdır. Âl-i İmran Sûresi'nde geçen müteşâbih'ten maksat, Kur'ân'ın bütünlüğünden ve ayetle ilgili nüzûl sebeplerinden de anlaşılacağı üzere: Kur'ân ayetlerinde gelecekte vukû bulacağı bildirilen kıyamet, kıyamet öncesi ve sonrası olaylar, Yahûdilerin ebed hesabına dayanarak Muhammed Ümmeti ve İslâm Dini'nin hükümlerine dâir hesaplara dayanak yaptıkları hurûf-ı mukatta'a, Allah Teâlâ hakkında ayet ve hadislerde geçen zat, nefis, vech, yed, istivâ ve nüzûl gibi ifadeler, Hz. İsa için kullanılan 'Allah'ın rûhu ve kelimesi' gibi tabirlerdir. (Bkz. Isıcık Yusuf, *a.g.e.*, s. 27)

¹³ el-Bagavî Ebû Muhammed el-Huseyn, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsiri'l-Kur'ân, Tefsiru'l-Begavî*, (Thk. Osman Cum'a Damiriyye), Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr, Beyrut, 1997, II, 9.

¹⁴ Âli İmrân, 7.

Konuyla yakından alakalı olarak Hûd sûresinde Kur'ân ayetlerinin, çok sağlam, muhkem, tıpkı sağlam bir bina gibi kendisinde hiçbir noksanlık bulunmayan ve herhangi bir bozukluk da mevcut olmayan bir tarzda tertip edilmesi anlamında kullanılmıştır:

{الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ}-Elif. Lâ. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri muhkem kılınmış (sağlamlaştırılmış), sonra da açıklanmış bir kitaptır.¹⁵

Hacc suresinde Kur'ân'ın şeytani vesvese ve müdahalenin karışmadığı ve hata ihtimalinin bulunmadığı bir kitap olma sadedinde zikredilir:

{وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رُسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَّى الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}

-Senden önce gönderdiğimiz hiçbir rasul ve nebi yoktur ki, bir şey temenni ettiğinde, şeytan onun arzusuna bir ilka yapmış (hak olmayan şüpheler karıştırmış) olmasın. Bunun üzerine Allah, şeytanın ilka ettiğini derhal izale eder, sonra Allah, ayetlerini muhkem kılar; Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.¹⁶

Son olarak Muhammed suresinde içinde savaş zikredilen muhkem bir surenin indirilişinden bahseder:

{وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْىٰ هُمْ}

-İman edenler, 'Bir sure indirilseydi' diyorlar: Derken muhkem bir sure indirilip, onda kıtal (savaş) zikredilince, kalplerinde maraz bulunanları görürsün; sana öyle bir bakışla bakıyorlar ki, tıpkı ölümden baygınlık gelmiş kimsenin bakışı! O da onlara pek münasiptir.¹⁷

Müteşâbih lafzı bütün türevleriyle birlikte sekiz ayette geçer. Bunlardan Zümer sûresinde Kur'ân ayetlerinin; Kur'ân'ın fesahati, veciz olması, tertibindeki güzellik ve güçlü olması ile manası açısından da birbirine benzer olması anlamındadır:

{اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَرَاتِبًا يُعْجَبُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ}

- Allah kelâmın en güzelini indirdi, müteşâbih ikizli, (ahenkli) bir kitab, ondan Rablarına saygısı olanların derileri ürperir, sonra derileri de kalpleri de Allahın zikrine yumuşar, o işte Allah rehberidir, Allah onunla dilediğini doğru yola çıkarır, her kimi de Allah şaşırtırsa artık ona hidayet edecek yoktur!¹⁸

Bakara 25. ve 70. ile En'âm 99. ve 141. ayetlerinde geçen müteşâbih lafzı maddî benzeşme anlamında zikredilmiştir:

{وَيَبْسُرُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ هُمْ خَنَاتٍ بَجْرِيٍّ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

-İman edip salih amel işleyenlere ise müjdele! Kendileri için altlarından ırmaklar akan cennetler var. Onlara buranın hangi ürünü rızık olarak verilse, her defasında 'İşte bu, bizim

¹⁵ Hûd, 1.

¹⁶ Hacc, 52.

¹⁷ Muhammed, 20.

¹⁸ Zümer, 23.

önceden rızıklandığımızdır.' diyecekler, bu rızık onlara (dünyadakine) müteşâbih (benzer) olarak verilmiştir.¹⁹

{قَالُوا اذْغ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنَ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ}

-Dediler ki: 'Bizim için Rabbin'e dua et, onun ne olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bize müteşâbih (benzer) geldi.'²⁰

{وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَعَيْبَرٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَعَيْبَرٍ مُتَشَابِهٍ كُلُّوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ}

-Asmalı ve asmasız (üzüm) bahçeleri, hurmaları, ürünleri çeşit çeşit ekinleri, zeytinleri ve narları, -müteşâbih ve gayr-i müteşâbih biçimde yaratan O'dur. Her biri meyve verince meyvesinden yiyin, hasat günü de hakkını (zekat ve sadakasını) verin; ama israf etmeyin, çünkü O, israf edenleri sevmez.²¹

{وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ}

-O, gökten su indirendir. Her bitkiyi onunla bitirdik, ondan bitirdiğimiz yeşilden, -müteşâbih ve gayr-i müteşâbih- yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar çıkardık.²²

Bakara 118. ayette teşabüh kelimesi Yahudilerin atalarıyla ayırt edilemeyecek kadar karakteristik benzeşme anlamında gelmiştir:

{وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ}

"...İlmi olmayanlar da, 'Allah bizimle konuşsa ya veya bize bir mucize gelse ya!' dediler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dediği gibi demişti; kalpleri müteşâbih oldu (birbirine benzedi). Gerçekten kesinlikle inanacak bir toplum için ayetleri açıklamışsınızdır.'²³

Ra'd 16. Ayette de gözle görülen bir benzeşmeden değil, kâfirleri sorgulayan mevhum bir benzeşmeden söz edilmektedir:

{أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ}

-Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da, yaratma onlara müteşâbih oldu (yaratmaları birbirine mi benzer göründü)?²⁴

III. Müteşâbih Ayetlerin İçerik, Çeşit ve Sayıları ile İlgili Tartışma ve Değerlendirmeler

İslam düşünce tarihinde her mezhebin kendi kelâmi paradigmasına göre muhkem-müteşâbih tasnifleri yapıla gelmiştir. Bu meseledeki farklı yorum ve anlayışlar; sözgelimi Mu'tezilenin muhkem dediğine, Eş'ariyenin müteşâbih demesinin sebebi mezhebi ön kabullere dayanır. Bu baktan olmak üzere örneğin Fahreddin er-Râzi Âl-i İmran 7. Ayet münasebetiyle, bir yandan Mu'tezilenin muhkem müteşâbih konusundaki görüşlerini tenkid ederken, diğer taraftan Ehl-i sünnetin benimsediği görüşlerin daha sahih ve sağlam olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:

¹⁹ Bakara, 25.

²⁰ Bakara, 70.

²¹ En'am, 141.

²² En'am, 99.

²³ Bakara, 118.

²⁴ Ra'd, 16.

'Her bir mezhep mensubu kendi görüşlerine (kelami kabullerine) uygun ayetlerin muhkem, hasmının görüşlerine uygun ayetlerin müteşâbih olduğunu iddia eder. Bir Mutezili, 'Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin' (Kehf, 29) ayetinin muhkem, 'Alemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz' (Tekvir, 29) ayetinin müteşâbih olduğunu söyler. Sünni ise bu konuda tam aksi görüşü savunur.²⁵

Cenabı Hak, Kur'ân ayetlerini manası her hangi bir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde açık ve tek olan, kitabın (temelini oluşturan) muhkem ayetler, manası birbirine benzeyen, farklı yorum ve tercihlere imkân sağlayan ve doğru anlaşılması ancak şerh ve tefsire gerek duyulan türden olanlara da müteşâbih ayetler olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Yine bu ayetin ışığında kalplerinde bir eğrilik bulunan art niyetli olanların fitne aramak ve keyiflerince yorumlamak için müteşâbih ayetleri kullandıklarını ifade eder. Örneğin bu türden ayetlerin Kur'ân için bir nakısa olduğunu, (hatta Allah kelamı olsaydı bu türden 'karışık' ifadelerin içinde yer almaması gerektiğini) iddia ederler.²⁶ Oysa Kur'ân ayetlerinin ilk bakışta anlaşılabilir sarıh manalarının yanı sıra farklı seviyelerde mana tabakaları ile işari ve remzi sayılabilecek türden manaları da ihtiva etmesi hem kelamın hem de ona muhatap olan insanın tabiatı gereğidir. Bu manaların her birisi de ayrı ayrı ona muhatap olan fertlerin konum ve anlayışlarına göre değişiklik arz eder. Çünkü Kur'ân hitabı vahyin nazil olduğu dönemden günümüze kadar her asır ve coğrafyaya şamildir. Ayrıca muhatabın iç dünyası ve hissiyatı ayetlerin işaret ettiği mana tabakalarını zenginleştirir.²⁷

a) Müteşâbihlerin mahiyeti

Müteşâbihlerin içeriği hakkında ulemadan bazı görüşler nakledilmiştir. Bunlardan Mücahid (ö. 721), müteşâbihleri, bazısı bazısını tasdik ve tefsir eden ayetler şeklinde izah eder.²⁸

İbn Ebi Hatim (ö. 327) de, Ali b. Ebi Talha (ö. 143) tarikiyle İbn Abbas (r.a) (ö. 68)'dan şöyle rivayet etmektedir: Müteşâbihler, mensûh, mukaddem, muahhar, emsâl, yeminler, iman edilip amel edilmeyen hususlardır.²⁹ İbn Abbas ve Katâde (ö. 118)'ye nisbet edilen bir diğer görüşe göre de müteşâbihler mensuh olmuş ayetlerdir.³⁰ Bazıları muhkemi aklın kavrayabildiği, müteşâbihi kavrayamadığı ayetler olarak yorumlamıştır.³¹

b) Müteşâbihlerin Çeşitleri

Müteşâbihat muhkem ile mukayese edildiğinde a) (İzafi/nisbî Müteşâbih) Manası bilinebilen, b) (Hakiki/mutlak, küllî Müteşâbih) Hakikatını bilmeye beşer gücünün imkânı olmayan ayetler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu açıdan İmam Şâtıbî (ö. 790) de müteşâbihleri, mahiyetlerini yalnız Allah Taâlâ'nın bildiği (Kur'ân'da geçen hurûf-i mukattaa'a, Allah'ın sıfatları, âhîret ahvâli, ruh, sûr, dâbbetü'l-arz, arş, kürsî gibi) müteşâbihlere, mutlak (Küllî) müteşâbih ve

²⁵ er-Râzi Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, 2004, I, 146. Ebû Hayyân muhkemât ve müteşâbihât'ın anlamıyla ilgili yirmiden fazla görüş zikreder. Bkz: Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhîr fî't-Tefsîr*, (Tahk. Sıdkı Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420, III, 23.

²⁶ Bkz. Yıldırım Suat, *Kur'ân'a Bakışlar I*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2011, s. 116.

²⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için çalışmamızın *Kur'ân-ı Kerîm'de Müteşâbihlerin Kur'ân'a Kattığı Değer* başlıklı bölümüne bkz.

²⁸ Bkz. Taberi Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420, VI, 177. İmam Taberi muhkem ve müteşâbihin mahiyeti ile ilgili beş ayrı görüş nakleder. Bkz. Sahiron, Syamsuddin, "Muhkam and Mutashâbih: An Analytical Study of al-Tabarî's and al-Zamakhsharî's Interpretations of Q. 3: 7" *Journal of Qur'anic Studies*, London 1999, C. I, Sayı: 1, (Çev. Zülfiakar Durmuş), Âl-İ İmrân Suresi'nin 7. Âyetindeki Muhkemât Ve Müteşâbihât'a İlişkin Taberî ve Zemaşerî'nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II, 2002, Sayı: 3, ss. 265-266.

²⁹ es-Suyûtî Celaleddin, *Miftahu'l-Cenne fî İhticâci bi's-Sinne*, (Tahk. Seyyid el-Cemilî), Mektebetü's-Sekafe ed-Diniyye, Kahire 1985, s. 2; Ebû Hayyân, *a.g.e.* III, 23.

³⁰ Taberi Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405, III, 172.

³¹ Tabatabai, *a.g.e.*, III, 31.

manalarını rüsûh sahibi âlimlerin de anlayabileceği izafî (nisbî) müteşâbih olmak üzere ikiye ayırmıştır.³²

İzafî müteşâbih de kendi içinde ikiye ayrılır:

1. Lafzî müteşâbihler: Âyetlerdeki kelimelerin yapısında görülen müteşâbihliktir. Bu da, kendi içinde garîb lafızlar ve müşterek lafızlar olmak üzere ikiye ayrılır.

2. Mânevî müteşâbihler: Âyetlerin, açık olmamaları veya birden fazla anlam ifade etmeleri itibarıyla manalarında görülen müteşâbihliktir.

Ragîb İsfehâni (ö. 502) ise daha farklı bir mülâhaza ile müteşâbihi üçe ayırır: a-Allah'tan başkasının bilemeyeceği müteşâbihat, b-Sebeplerini araştırarak bilinmesi mümkün olan müteşâbihat, c-Ancak derin âlimlerin bilebileceği müteşâbihattır.³³

c) Müteşâbihlerin Sayısı

Müteşâbihin sayısı Tefsirde ilk dönemlerden itibaren tartışma konusu olmuştur. Müteşâbihlerin sayısı hakkında kesin bir rakam vermek kolay değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının muhkem olduğunu iddia edenler bulunduğu gibi,³⁴ tamamının müteşâbih olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Özellikle yukarıda zikrettiğimiz Âl-i İmrân sûresi 7. ayetinde geçen muhkem ve müteşâbih kelimeleri farklı yorumlarla tefsir edilerek konu hakkında sayı ve anlamları bakımından çeşitli tartışmalara sebep olmuştur.

Kimileri Kur'ân'da yer alan müteşâbih ayetlerin sayılarının birkaç ayeti geçmediği, ayette geçen '*kalplerinde bir eğrilik bulunanlar fitne aramak ve keyiflerince yorumlamak için müteşâbihlerin ardına düşerler.*' lafzıyla da bu türden ayetlerin manalarını anlama gayretinin doğru olmayacağı görüşündedir. Hatta bazılarının göre sadece huruf-i mukatta'a dışındaki ayetler muhkemdir.³⁵ Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728) gibi bazıları da müteşâbihatın sadece Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetler olduğunu söyler.³⁶

Cenabı Hak'ın bildiği mutlak müteşâbihlerin yanında, manalarını müteşâbih âlimlerin anlayabilecekleri nitelikte olan izafî müteşâbihler de söz konusu edilirse, o takdirde muhkemlere oranla müteşâbihlerin daha fazla olduğu muhakkaktır.

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) da, hafî, müşkil ve mücmel olan ayetleri de müteşâbih kapsamına dâhil ederek müteşâbihlerin sayısının oldukça kabarık olduğunu zikreder.³⁷

Tefsir en kısa ve öz tanımıyla Allah'ın vahyetmiş olduğu Kur'ân-ı Kerim çerçevesinde O'nun muradını anlama gayretidir. İnsan, Kur'ân'ın nüzulünden bu yana aklî gücü ve Arapça dil bilgisinin verdiği imkân nispetinde metninden yorum yaparak Allah'ın muradını anlamaya

³² Şatibi İbrahim b. Mûsâ Ebû İshâk, *el-Muvafakat, İslamî İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, III, 91; Karaman, *a.g.e.*, s. 67. Kur'ân'da yer alan müteşâbihlerle ilgili M. Zeki Duman hocamızın yaptığı şu tasnif kayda değerdir: Kur'ân'daki müteşâbihleri üç madde hâlinde belirlemek mümkündür: 1. Allah'ın zatından söz eden ayetler ve kavramlar. 2. el-Esmâu'l-Husnâ ve Sıfatların hakikatleri. 3. Ahiretle ilgili olarak haber verilip de, ancak ahirete intikal ettikten sonra hakikatleri ya da mahiyetleri bilinecek olan gerçekler. Duman M. Zeki, *Müteşâbihatın Tevili*, Bilimnâme Düşünce Platformu, Kayseri, 2007, Sayı: IX, 2005, 3, s. 41.

³³ Ragîb, *a.g.e.*, s. 374. Ayrıca bkz. Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, "*Müteşâbihat Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*", 1. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 1994, s. 365-366.

³⁴ Bkz. Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, I, *Yeni Ufuklar Neşriyat*, İstanbul, 1995, 416.

³⁵ Tabatabaî, *a.g.e.*, III, 51.

³⁶ Reşid Rızâ Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, II. bsk. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420, III, 163-165.

³⁷ Bkz. Yazır, *a.g.e.*, II, 1036.

çalışmıştır. Ancak Kur'ân metninin vahiy olma özelliğinden dolayı kendine has bir doğası vardır. Kur'ân kendini bir mesaj olarak niteler. Mesaj ise, bir şifre veya bir dilsel sistem aracılığı ile verici ile alıcı arasındaki iletişim ilişkisini simgeler.³⁸ Bu itibarla Kur'ân her ne kadar ortalama insanın anlayabileceği, sade, açık ve anlaşılabilir bir dile sahip olsa bile aynı anda çeşitli kesim ve değişik insan guruplarına hitap eder. Ayrıca Cenabı Hak sonsuz bir ilme sahiptir. Kur'ân'a muhatap olan insanın ise ilmi dünya hayatında kendisi için yetecek ölçü ile kayıtlıdır. Her asırda kendi ihtiyacı ve kapasitesi çerçevesinde Kur'ân'a muhatap olur, kapısını çalar. Kur'ân da o nispette ona kapısını aralar, müteşâbih ayetleriyle mana katmanlarını açar. İşte ilmi sınırsız olan Cenabı Hakkın kelâmı Kur'ân'ın sonsuz ilmin gereği kendisine muhatap olan insana ihtiyacı nispetinde kapısını aralıyor olması kendi doğasından olsa gerekir. Mesajını ulaştırmak adına Kur'ân'ın takdim ettiği müteşâbihi sınırlı kalıplara hasretmek de onun doğası ile çelişir. Bu itibarla Kur'ân müteşâbihinin kapsamı, ister lafız yönüyle ve ister mana cihetiyle olsun; manalarında kapalılık bulunan, birden fazla mana ve tefsire imkân veren, açıklanmaya ihtiyaç duyan, manasını anlamak için kendisi dışında başka bir delile ihtiyaç gösteren ayetler olmalıdır.

IV. Kur'ân-ı Kerîm'de Müteşâbihlerin Kur'ân'a Kattığı Değer

Kur'ân-ı Kerîm aynı anda farklı asır ve insan guruplarına da hitap etmektedir. Çünkü taşımış olduğu değerleri aktarma noktasında muhataplarından hiçbirini ihmal etmemesi, onun belirgin i'câz özelliğidir. Bu özelliği ile Kur'ân öncelikle, aynı dili paylaştığı Araplarla birlikte, çeşitli sosyal tabakalarıyla bütün insanlığa hitap etmektedir. Bu sayede sıradan insanlar, kendi bilgi ve tecrübelerine göre sathî bir manayı anlarken, ihtisas ehli, lafızların köklerine inerek daha değişik manaları kavramaktadırlar. Bu şu anlama gelir; Kur'ân-ı Kerîm, kendi dilini anlayanlarla birlikte, anlamayanlara da hitap etmekte ve bu muhatapların içerisinde yer alan her tabaka yine kendi kapasitesine göre ondan istifade etmektedir.

İnsan çok kompleks bir yapıya sahiptir ve o, bu yapıyla, Allah'ın kelâmının muhatabıdır. Allah insanın bu girift yapısını bildiği için, onun duygularına, aklına ve nefesine hitap eder. Zaten Kur'ân açısından anlama ve inanma eylemleri, günlük hayatımızda, ilimde ve felsefede kullandığımız ve tanıdığımız aklımızla ve sadece zihni proseslerle gerçekleşmemektedir.³⁹ Bu gerçeğe bağlı olarak muhataplar ilmi seviyelerine göre Kur'ân ayetlerini az çok farklı şekillerde anlar. 'Allah, ortalama insanın anlayabileceği, sade, açık ve anlaşılabilir bir dil kullanmıştır. Konuları herhangi bir ilmin terminolojisi ve sistematigi içinde anlatsaydı, insanların büyük bir kısmı, Allah'ın sözlü müdahalesinin muhatabı bile olamazdı.'⁴⁰ Kur'ân dilini anlamayan gayr-i Arap, dilini anlayıp ta üzerinde ihtisas yapmamış veya genel anlamda avam da dâhil olmak üzere sosyal hayatın her kesimi kendi kabiliyeti nispetinde onun mânevi ikliminden nasipsiz olmayacaktır.

Bunun anlamı şudur: 'Kur'an'ın bazı ayetlerinde iç içe halkalar halinde mana tabakaları bulunur. Durgun bir havuzdaki suya atılan bir taş gibi etrafında peş peşe genişleyen daireler halinde halkalar oluşur. Bunlar birbirini kesen daireler olmayıp merkezleri aynı olan halkalardır. Kur'an'ın da merkez manası, aslı değişmeksizin, ilhama dayalı olarak genişleyen manaları bulunur. Çağdaş âlimlerimizden Said Ramazan el-Bûti 'nin bir benzetmesini kullanacak olursak ayetler birer ağaca benzer ki ilk bakışta görünen kısımlarından başka yer altında kalın, geniş kökleri daha da ötelede sayılamayacak kadar kılcalları bulunur. Ayetin üslubu bu köklerin hepsine şamil olabilir.'⁴¹

³⁸ Ebû Zeyd Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, Kitâbiyât, Ankara, 2001 s. 47.

³⁹ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, s. 53.

⁴⁰ Albayrak, *a.g.e.*, s. 51.

⁴¹ Yıldırım Suat, *Kur'ân'a Bakışlar I*, s. 119.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan gayble ilgili müteşâbihler imtihan dünyasının ayrı bir göstergesidir. Bu üslup inanan gönüllerin Allaha olan itimat ve teslimiyetini sınama imkanı vermiş olur. Kur'ân'ın ifadesiyle kalplerinde eğrilik bulunanlar ise müteşâbih olanı inkâr veya tevil ile imtihanını verememiş olur.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan müteşâbihler aynı zamanda Cenabı Hakkın ilminin sonsuzluğu ve her şeyi kuşatıcılığına delildir. İnsanoğlu ilmi ve teknolojik gelişmelere rağmen bu hakikat karşısında O'nun ilmine muhtaç ve ilim adına sadece O'nun dilediği kadarını alabileceği dersi edinir.

Müteşâbih ayetler Kur'ân'ın mucizevi hitabının eşsiz bir örneği olarak her muhataba kapasitesi ölçüsünde anlama imkânı sunmaktadır. Zira Kur'ân ayetlerinin sarîh mânâlarının altında farklı farklı mânâ tabakaları vardır. İşarı ve remzi mânâlar da bu tabakalardandır. İşarı mânâ da bir külli olup onun da her asırda cüz'iyâtı ve fertleri vardır. Bunlar Kur'ân'ın icaz ve belâgatına hizmet ederler.⁴² Zira 'Allah Teâlâ tomurcuk halinde yavaş yavaş açılan ayetlerin katmanlarına, nüzul asrından sonra da inkişaf edecek, tali derecedeki manaları dercetmiştir.'⁴³

Allah Teâlâ, müteşâbihlerden, kullarının daha fazla akıl yormasını ve bir takım metinler üzerinde fikrî faaliyete geçmelerini murad etmiştir. Zira bu müteşâbih naslarla akıllara, kendi kapasiteleri oranında düşünme imkânını vermiştir.⁴⁴

V. Muhkem ve Müteşâbih Örnekleri

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinde görülen müteşâbihler yapı olarak lafız ve mana ile ilgili olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir.

a) Lafzi Müteşâbihler

Bunlardan ilki anlaşılması zor olan lafzî müteşâbih kelime ve cümlelerdir. Bu başlık altında lafzın garip, müşkil, mücmel hatta mübhem olması bile girebilir. Ayrıca çok anlamlı kelimeler, ilk bakışta tekrar zannedilen Kur'ân üslûbu da bu kategoride değerlendirilebilir. Bunların başında 'أبَا/ebben' 'فاطر/fâtır' 'الرقيم/Rakîm' (Rumca), 'الطور/Tûr' (Süryanice), 'المهل / Mühl' kelimeleri gelmektedir.

Örneğin; Hz. Ömer, 'أبَا/ebben' kelimesinin (Abese 80/31), İbn Abbas da 'فاطر/fâtır' kelimesinin (En'âm 6/13) manasını bilmediklerini ve daha sonra öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bu tür kelimelerin izahında daha çok Arap şiirinden istifade edilmiştir. Ayrıca Arapça'ya ticaret vb. çeşitli vesilelerle sonradan girmiş olan 'الرقيم/Rakîm' (Rumca), 'الطور/Tûr' (Süryanice), 'المهل/Mühl' (Berberice) gibi kelimeler de, müteşâbih örnekleri olarak Kur'ân'da yer almıştır.

Bu kategoriye şu örnekleri verebiliriz:

a) Ankebut suresindeki, { وَلَدَّكُرُ اللهُ أَكْبَرُ } "Allah'ın zikri büyüktür."⁴⁵ ayeti müteşâbih örneklerinden birisidir. İbn Kesîr bu ayetin yorumu hakkında; "Allah'ın kullarını anması, onların Allah'ı anmasından daha büyüktür." demektedir.⁴⁶ Ebu's-Suûd Efendi ise: "Namaz diğer ibadetlerden daha büyüktür. Günahlarla karşı karşıya kalındığında, Allah'ın nehyini ve tehdidini hatırlamak, onlardan sakınmada en büyük etkendir. Allah'ın rahmetiyle sizi anması, sizin O'nu taat

⁴² Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Nursi Said, *Şualar*, Yeni Asya Neşriyat, Germany, 1994, s. 544.

⁴³ Yıldırım Suat, *Kur'ân'a Bakışlar I*, s. 120.

⁴⁴ Bkz. Ashrati Sulayman, s. 4. Uluslararası Bediüzzaman Said Nursî Sempozyumu, *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım: Risale-i Nur Örneği*, 20 - 22 Eylül 1998, İstanbul.

⁴⁵ Ankebut, 45.

⁴⁶ es-Sâbüni Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1986, III, 38.

ile anmanızdan daha büyüktür.”⁴⁷ gibi yorumlarda bulunmuştur. Kurtubî ise, ayetin manasını bütün bu zikredilenlerin hepsine şâmil olduğunu belirtir.⁴⁸

Elmalılı, “bütün incelikleri, detayları ve gerçeği ile Allah Teâla’yı anmak ve O’nun azamet ve kibriyâsı huzurunda kulun değişiklikleri ve tavırları ile acizlik ve ihtiyacını arz etmesi demek olan namaz, en büyük amel veya açık ve gizli kötülüklerden men için en büyük sebeptir.”⁴⁹ der. Çağdaşlardan; “Allah’ı anmak gerçekten en büyük erdem ve iyiliktir.”⁵⁰ diyen olmuştur.

Görüldüğü gibi ayetin sadece fezlekesi durumundaki kısa bir ibarenin açılımı hakkında bile farklı, ancak birbirlerini tamamlayıcı nitelikteki yorumlar nakledilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise bu yorumlardan sadece birisinin doğru olduğu, diğerlerinin yanlış olduğu gibi bir zehaba kapılmaması, diğer bir ifadeyle ayetlerin anlamlarının sadece bir manâya hasredilmemesidir. Zira nakledilen yorumların hepsi de kendi açılarından doğrudur. Göz ardı edilmesi gereken bir husus ta insanların fitratları gereği farklı istidâtlarda olmalarıdır. Aynı olay veya herhangi bir ibare karşısında her insandan aynı yorum, aynı anlayış ve aynı yaklaşımı beklemek, insanları tek standart kabul etme demek olur. Yani farklılığın olması normal karşılanmalı, hatta standart olmamanın gereği kabul edilmelidir. Bu farklılığın, müteşâbih ayetlere yaklaşımda da müspet anlamda yerini bulması doğaldır. Zira her insan, kalbî hayatı, hissiyatı, ilmi kapasitesi, anlayışı itibariyle diğerlerinden farklı olup Kur’ân ayetlerinde zikredilen müteşâbihlerden hissesi ölçüsünde istifade eder.

b) Maide suresi { الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضَيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا } “Bugün dininizi kemâle erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım.”⁵¹ ayeti de başka bir müteşâbih örneğidir. Ayetin ilk bakışta anlaşılabilen zahiri yorumu dışında, Elmalılı, Hz. Ebubekir (r.a.)’ın ‘Kemalden sonra noksanlık vardır. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vefatının yaklaştığını anladığını’ yorumunu nakleder.⁵²

c) Nasr suresi de müteşâbihe başka bir örnek olabilir:

{ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا }

“Allah’ın yardım ve zaferi geldiği zaman ve insanların kafîle kafîle Allah’ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbine hamd ile tesbih et ve O’ndan af dile, çünkü O, tevbeleri çok kabul eder.”⁵³ ayeti hakkında, İbn Abbas (r.a): “Rasûlullah’ın vazifesinin tamamlanıp ecelinin yaklaştığı bildiriliyor.” şeklinde yorumlar.⁵⁴

d) Kâria suresinde geçen 'haviye' kelimesi de müteşâbihe başka bir örnektir: { وَأَمَّا مَنْ حَفَّتْ مَوَازِينُهُ } Ve fakat tartuları hafif gelen her kimse, onun anası haviye (uçurum)'dir.⁵⁵ ayetinde 'ümmuhu' lafzı kucak açmış bir anneye işaretle varılacak olan cehennemden de kafirlere kucak açacağı, içine alıp barındıracağı anlamında cehennemden mecaz bir ifadedir. Varacağı yer, yatağı, kucağına sığınacağı yer, istiâre yoluyla mecazdır. Zira ana kucağı, evladın barınacağı yer olma hasebiyle me’vâ ona benzetilmiştir. Burada aynı zamanda acıma ve tahkir de söz konusudur.

⁴⁷ Ebu’s-Suûd, Mehmed el-İmâdi, *İrşâdu Akli’s-Selîm ila Mezâya'l-Kurani'l-Azîm*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1990, V, 280; Yazır, *a.g.e.*, VI, 223.

⁴⁸ Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, (Tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006, XIII, 231.

⁴⁹ Yazır, *a.g.e.*, VI, 23.

⁵⁰ Esed Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996, s. 679.

⁵¹ Mâide 3.

⁵² Yazır, *a.g.e.*, III, 159.

⁵³ Nasr 1-3.

⁵⁴ Bkz. Yıldırım Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 603.

⁵⁵ Kari'a 8-9.

'Nihayet sığınıp varacağı en şefkatli anası, hâmisî kızgın ateş olan hâviyeden ibaret bulunan bir kimsenin halindeki felaket ve fecaatin şiddet ve büyüklüğünü düşünmeli.'⁵⁶ Ayette yer alan bu ifade salt kelime anlamıyla yorumlanacak olursa salih amel tartısı hafif gelenlerin kıyamet günü annelerine sığınacağı anlaşılacaktır ki, bu manâ hem mantık açısından, hem de Kur'ân'ın bütünlüğü açısından doğru olmadığı açıktır. Oysa burada yukarıda da belirtildiği gibi cehennemden kendilerine kucak açacağı vurgulanmaktadır.

e) Sâffât sûresi 93. ayetinde geçen 'yemîn' kelimesi Hz. İbrahim'in (a.s) mabedlerin içindeki putları parçalamasına işaret eden müteşâbih tendir. Zira ayet konuya işaret eden sözü oldukça kısa tutmuştur: {فَرَاغَ عَلَيْهِمْ صَرْبًا بِالْيَمِينِ} -*Ve gizlice üzerlerine yürüyüp sağ eliyle onlara kuvvetli bir darbe indirdi*⁵⁷.

f) Lokman sûresi beş bilinmeyen anlamına gelen mugayyabat-ı hamse de müteşâbih türden ayetlere örnek olarak zikredilebilir:

{إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ}

“Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.”⁵⁸

Nitekim İbn Ömer'den Hz. Peygamber'in; 'Gaybın anahtarı beştir,' dediği ve bu ayeti okuduğu rivayet edilmiştir⁵⁹. Ayrıca İbn Abbas'tan da, bu beş şeyi Allah'ın dışında ne bir meleğin, ne de seçkin bir peygamberin bilebileceği, dolayısıyla bunları bildiğini iddia edenlerin Kur'ân'ı inkâr etmiş olacağını söylediği rivayet edilmiştir.

g) Enfâl suresinde 'Allah, kişi ile kalbi arasına girer' ifadesi de müteşâbihlerdendir: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهِئُهُ تُحْشَرُونَ} -*Ey iman edenler, size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'a ve Resulüne icabet edin. Ve bilin ki muhakkak Allah, kişi ile kalbi arasına girer ve siz gerçekten O'na götürülüp toplanacaksınız*⁶⁰.

b) Manâ ile ilgili Müteşâbihler

Diğer kısım müteşâbihler mâna ile ilgilidir. Bunlar da genel olarak huruf-u mukatta⁶¹ ve Cenabı Hakkın sıfatları ile irtibatlı ayetlerdir.⁶² Ayrıca inşa ve haber cümlelerinin tesbit ve manaları ile vücut veya nedb ifade edip etmemesi gibi bundan çıkabilecek olan ahkâm da bu kategoride değerlendirilebilir.

Bu başlık altında şu örnekleri verebiliriz:

⁵⁶ Yazır, a.g.e. IX, 395.

⁵⁷ Saffât 93.

⁵⁸ Lokman 34.

⁵⁹ Buhârî, *Tefsîr*, 1.

⁶⁰ Enfâl 24.

⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sûrelerin başında bulunan bir kaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş kesik okunuşlu harflere denir. Bunlar 14 hece harfini ihtiva eder ve mükerrerleriyle birlikte sayısı 78'dir. Bunlardan üçü tek, dördü iki, üçü üç, ikisi dört ve ikisi de beş harflidir. Yirmi yedisi Mekkî, ikisi Medenî olmak üzere şu 29 sûrenin başında yer alırlar: Bakara, Âl-i İmrân, A'raf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Meryem, Tâhâ, Şuarâ, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Kalem, Neml, Kasas, Ankebut, Rûm, Lokman, Secde, Yâsîn, Sa'd, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân. Bunların müstakil ayet olup olmadıkları ihtilaf konusudur. Aslında bu hususta söylenenler rivayete dayalıdır, içtihadî değildir. Zira Kûfî ve Basrî kıraatleri itibarıyla farklı sayım söz konusudur. Bkz. Eren Cüneyt, Erbaş Muammer, *Kur'ân İlimleri ve Tefsîr İstılahları*, Ebru Yayınları, İzmir, 2012, s. 147.

⁶² Örnek olarak Bakara 115, 167, Mâide 116, 119, Kıyame 22-23, En'am 103, 158, Feth 6, Tâhâ 5, 39, Fecr 22, Kasas 88, Zümer 56, 67, Kalem 42, ayetleri verilebilir.

a) Zümer suresinde {إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا} -Allah bütün günahları affeder⁶³ ayeti ilk bakışta Cenab-ı Hakkın imanlı olsun olmasın, tevbe etsin etmesin herkesi istisnasız affedeceği anlamı anlaşılmaktadır. Bu itibarla mana cihetiyle müteşâbih türden bir ayettir. Ancak Tâha suresinde yer alan {وَإِنِّي لَعَفَاؤٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا} - Şu da muhakkak ki inkârdan dönüş yapan, iman eden, güzel ve makbul işler yapan, böylece doğru yola giren kimseyi de affederim⁶⁴ ayeti ise mağfiret için imanlı olmayı ve salih amel işlemeyi şart koşma yönüyle muhkemdir.

b) Cenab-ı Hakk'ın 'arşı' olarak ifade edilen ayetler konu ile ilgili en güzel örneklerden biridir. Bu ifade Kur'ân'da değişik makamlarda sık sık yer almaktadır. Bunlardan Hûd sûresi 7. ayetini alalım. {وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ} - "Hem O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Bundan önce ise Arşı su üstünde idi." ⁶⁵ Ayette yer alan "arş" lafzı hakkında yapılmış olan geniş yorum ve izahatlara girmek istemiyoruz. Lügatte genel olarak taht anlamında kullanılmaktadır.⁶⁶ Bu ayet ve diğerlerinde geçen "arş" lafzını, Selefiye ve Mücessime ekolü mensupları genel olarak zahirini esas alarak, Cenab-ı Hakk'ın bir arşı olduğu ve üzerinde oturduğunu ifade etmişlerdir. Zira bu görüş prensip olarak, Allah'ın Kur'ân'da Kendi zâtı hakkında îrâd ettiği her sıfatı, te'vilsiz, yorumsuz, iptal etmeksizin, herhangi bir şeye benzetmeksizin ifade ettiğini söylerler. Oysa aynı konu hakkında Halef ekolü mensupları özetle, Kur'ân'da yer alan bu tür ifadelerin, yine Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarına uygun şekilde yorumlanması gerektiğini iddia ederler. Elmalılı konu ile ilgili olarak şöyle der: "Arşta cismâniyetin zarurîyeti iddia olunmaz... Burada asıl maksud olan manâ, cismanî cülûs değil, tahtın hükümdar sayesinde kıyamına ifade eder ve bir hükümdarın tahtında istikrarı, cismen taht üzerinde oturup kalması değil, hâkimiyetinde bekâsı demek olur." ⁶⁷

c) Müteşâbih ayetler için örnek verilen ayetlerden birisi de Nur suresi 35. ayettir:

{اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ}

Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldız. Ne doğuya ve ne batıya mensub olmayan mübârek bir zeytin ağacı(nın yağı)ndan yakılır. (Öyle mübârek bir ağaç) Ki, neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir. Işığı parıl, parıldır. Allâh, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allâh insanlara misaller verir. Allâh her şeyi bilir ⁶⁸.

Ayette yer alan 'Allah, göklerin ve yerin nurudur' ifadesi O'nun Zatını kavrayabilmemiz imkân haricinde olduğundan mutlak müteşâbihattandır.

d) Bazı surelerin başında bulunan mukatta'a harfleri de müteşâbih türden ayetlerdir. Bu harfler Arapça alfabesinde bulunan hemze ile birlikte 29 harfe bedel olarak 29 sûrenin başında yer alır. Harflerin kendi başlarına bir anlamları yoktur. Müteşâbihattan olan bu tür ifadelerin gerçek yorumunun ancak Cenab-ı Hakk tarafından bilindiği ortaya çıkmaktadır. Bu tür ayetlerin manâları hakkında kesin hüküm verilemez. Bu tür ayetlerin birbirinden farklı her manâsı ihtimal dâhilinde makbul ve doğru olabilir.

⁶³ Zümer 53.

⁶⁴ Tâha 82.

⁶⁵ Hûd 7.

⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., VI, 313.

⁶⁷ Yazır, a.g.e., III, 2179.

⁶⁸ Nûr 35.

e) A'raf suresinde mescitlere gidilirken süslü elbise giyilmesi ile yiyiniz içiniz emirlerinde vücub veya nedb ifade edip etmemesi gibi hususlar müteşâbihe diğer bir örnektir.

{ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ }

*Ey Âdemoğulları, her mescide (gidişiniz) de süslü, (güzel giysiler) inizi alın; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez.*⁶⁹

f) Yine Tevbe suresinde müşriklerin öldürülmesi ile ilgili şu ayette yer alan emir hükmü vücub veya nedb ifade edip etmemesi yönüyle müteşâbih türdendir:

{ فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ }

*Harâm aylar çıkınca (Allah'a) ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde otur(up) onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allâh bağışlayandır, esirgeyendir.*⁷⁰

g) Murselât suresinde { أَمْ نَجْعَلُ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءَ وَأَمْواتًا } “Biz yeryüzünü dirilerin ve ölülerin toplandığı bir yer yapmadık mı?”⁷¹ Ayetinde geçen ve hızlı uçan kuş anlamına gelen 'Kifâten' kelimesi de müteşâbihlerdendir.⁷²

VI. Fâtiha Sûresindeki Muhkem-Müteşâbih Ayetler

Bu başlık altında Fâtiha suresindeki muhkem ve müteşâbihliği ele almak istiyoruz. Fâtiha suresinin içerdiği hükümler muhkem olmakla birlikte, müteşâbihin kapsamı hakkında yukarıda takdim ettiğimiz tercihimiz çerçevesinde değerlendirdiğimizde ayet içinde geçen bazı lafızlar müteşâbihlerden olduğu görülmektedir. Bu özelliği ile Fâtiha Kur'an'ın genel yapısına fihristlik yapmaktadır.

Şimdi bu ayetlerin değerlendirilmesine geçelim:

{ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ }

*Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.*⁷³

Bütün hamd ve övgülerin (varlıkları yaratıp büyüten, varlıkta devam ettiren, insanlığı, hatta bütün âlemleri, dünya ve âhireti, ezelden ebede varlığın tamamını kucaklayan) âlemlerin Rabbi Allah'a ait olması itibariyle ayet muhkemdir. Zira ayette {الحمد لله} derken hamdin sadece Allah'a mahsus olduğunu vurgulayarak bir çeşit kasr yapılmıştır.⁷⁴ Ayrıca {الحمد} Hamd kelimesinin başındaki {ال} harf-i tarifi Kur'an'da kullanılış şekilleri içinde cinsi ifade etmesi cihetiyle kasr

⁶⁹ A'raf 31.

⁷⁰ Tevbe 5.

⁷¹ Murselat 25-26.

⁷² İmam Beheştî'nin bu ayetin yorumu ile ilgili bir hatırasını nakletmek istiyorum: Kur'an-ı Kerim'in tabiat bilimiyle ilgili yönü üzerinde duran bir dost, Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerini bir araya toplamıştı. Bu ayetleri tefsir edip açıkladığı kitabına göz attığımda, Peygamber asrında sahip olmadıkları anlamlar yüklenmiş kimi kelimeleri iddialarına dayanak olarak gösterdiğini gördüm. Mesela, Murselât sûresinin 25. ve 26. ayetlerini almış ve bu ayetlerden Kur'an'ın dünyayı “hızlı uçan bir kuş” olarak tanımladığını ve bunun 'dünyanın hızlı dönüşünü açıkladığını' istinbat etmişti! Bu dost sözlüğe başvurmuş ve sözlüğün 'kifat' kelimesini 'hızlı uçan kuş' olarak açıkladığını görünce de, 'Kur'an dünyanın uçtuğunu belirtiyor.' diye istidlalde bulunmuştu. Bkz. Beheştî Muhammed Hüseyin, *a.g.e.*, s. 16-18.

⁷³ Fâtiha 1.

⁷⁴ Kasr, bir şeyi kendisine tahsis etmek demektir. İstılahta, bir kavramı, özel bir tarzda başka bir şeye tahsis etmektir. (Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 97-99; Sâdık Abdurridâ vd., *el-Belâğâ*, el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye Vezâretu't-Terbiye, Kuveyt, 1975, s. 57)

yollarından bir diğeridir.⁷⁵ Bu itibarla {الحمد لله} kelimesi ile 'Hani herkesin malûmu ve aksayi emeli olarak matlûbu olan hamd hakikati yok mu? İşte hâmidiyet, mahmudiyet bütün cinsiyle ve hattâ bütün meratibi ve bütün envaü efradiyle o hamd, Allaha mahsustur, Allahın hakkıdır, Allahın milkidir. Çünkü Allah'tır, çünkü... Çünkü ilâh..' demiş olmaktadır.⁷⁶

Ayrıca ayette Allah (c.c)'ın Rabb olduğu ifade edilmektedir. Rabb kelimesi Cenab-ı Hak'ın esmasındandır. Kalıp olarak ism-i fâil mânâsında bir mastardır. Yaratmış olduğu mahlûkatının her birisini vâhidi ve ehadî olarak kuşatan, onlarla irtibatlı her türlü tasarrufun sahibi olan, bu bağlamda her türlü ihtiyaçlarını, ihtiyaç miktarınca, zamanında ve yerinde gören, deruhte eden, nüve halindeki istidatlarını ıslah ile kemâlatına ulaştıran, terbiye eden ve bu itibarla da kendisine boyun eğilecek, itaat edilecek yegâne Efendi olandır. Rububiyetin gerçek manada Cenab-ı Hakka ait olması hasebiyle muhkemdir.

Ayette geçen âlemîn kelimesi bilmek anlamında 'A-li-me' fiil kökünden gelmektedir. Sembol anlamına gelen 'alamet' de bu kökten gelir. Cenab-ı Hak'ın dışındaki basit-mürekkep bütün varlık ve sistemler (âlemler) anlamındadır. Âlemler lafzı Kur'ân'da birçok ayette zikredilmiş olup mana cihetiyle tahdit ve tasnifi mümkün olamayacağından lafzî müteşâbih türündendir.

{ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ }

(O) *Rahmândır ve Rahîmdir.*⁷⁷

Cümlede müsnedun ileyhî zikredilmesi esastır. Zira müsnedun ileyhî isim cümlesinde mübtedâ, fiil cümlesinde de fâil cümlesinin esas öğesidir. Bu ayet müsnedun ileyhî hazfedilmiş bir cümledir. Takdiri { هو الرحمن الرحيم } -O (c.c) *Rahmândır, Rahîmdir*, şeklindedir. Zira Rahmâniyet ve Rahimiyet sadece Cenab-ı Hakka has olduğundan muhatap nezdinde müsnedun ileyhî malum olup zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur. Rahmâniyet ve Rahimiyet sadece Allahu Teâlâ için kullanılan özel isim olduğu veçhiyle ayet muhkemdir. Kur'ân'da birçok ayette zikredilmiştir.⁷⁸

{ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ }

*Ceza gününün mâlikidir.*⁷⁹

Bu ayet Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ahiret inancına işaret etmektedir. Cümle olarak bir önceki ayette olduğu gibi müsnedun ileyhî hazfedilmiş bir cümledir. Takdiri هو مالك يوم الدين -O (c.c) Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir, şeklindedir. Ahirette hesap gününün tek sahibinin Cenab-ı Hak olduğundan ve muhatap nezdinde müsnedun ileyhî malum olduğundan zikredilmesine ihtiyaç kalmamıştır. Ayet ahirette hesap gününün tek sahibinin Cenab-ı Hak olduğunu kesin bir dil ve üslupla bildirmektedir. Bu günün tek hükümlerlik ve hâkimiyetinin Allah (c.c) olması hasebiyle bu ayetin manası muhkemdir.

Ancak ayette yer alan 'Yevmü'd-din' ifadesi mücmel bir ifade olup lafzî müteşâbihtir. Kur'ân'da birçok ayette zikredilmiştir.⁸⁰

⁷⁵ Harf-i tarif hakkında bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, V. baskı. Mısır, 1963, I, 112.

⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2007, I, 62.

⁷⁷ Fâtiha 2.

⁷⁸ Mesela Bkz. { وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ } *İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir.* (Bakara 163); { إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ } "*Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm Allah'ın adıyla (başlamakta) dir.* (Neml 30); { تَنْزِيلًا مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ } *Bu kitap rahman ve rahîm (Allah) tarafından indirilmiştir.* (Fussilet 2); { هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ } *Allah'tır gerçek İlah! O'ndan başka yoktur ilah. Görünmeyen ve görünen her şeyi bilir. O Rahmândır ve Rahîmdir.* (Haşir 22)

⁷⁹ Fâtiha 1/3.

{ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ }

(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.⁸¹

İbadetin sadece Cenabı Hakka yapılacağı ve sadece O'ndan yardım talep edilmesi gerektiğini ifade eden haber cümlesi niteliğindeki bu ayet muhkemdir.

{ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ }

Bize doğru yolu göster. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil! Gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!⁸²

Beşinci ayette geçen { الصراط المستقيم } lafzı altıncı ayette ولا صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين -Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil! Gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil! ifadesiyle tefsir edilmiş olduğundan lafzî müteşâbihtir. { الصراط المستقيم } lafzı Kur'an'da aşağıdaki iki ayette daha zikredilmiştir.⁸³

{ الصراط المستقيم } lafzının Allah'ın gazabına uğramış şerir ve azgın bir millet olan Yahudiler ile, Kur'an'da birçok ayette zikredilmiş olan { الضالين } lafzının doğru yoldan sapmış olan Nasâra olduklarına dair Hz. Peygamber'den bir rivayet bulunmaktadır.⁸⁴ Ancak ayetten kastedilen şey kavmin bizatihi kendisi değil mağdubiyet sıfatıdır. Aynı durum sapkınlık için de geçerlidir. Hristiyanlara da bu vasıf sapkınlıklarından dolayı verilmiştir. Hadis-i şerif 'mağdub' ve 'dallin' kavramlarını hasır ederek sınırlandırmak maksadına matuf değil, umuma dâhil

⁸⁰ Mücmel; sözün sahibi tarafından soru üzerine yahut re'sen (kendiliğinden)- bir açıklama yapılmadan kendisi ile kastedilen mananın anlaşılacağı lafızdır. Şa'ban, Zekiyüddin, *Usulü'l-Fıkıh*, trc. İbrahim Kafı Dönmez, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 387. İlgili ayetler için bkz: { وَمَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ لَا تَمَلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَفْرُ يُؤْمِرُ بِاللَّهِ } "Bildin mi nedir **din günü?** Evet, bildin mi nedir **din günü?** O gün kimse kimseye malik değildir. O gün bütün emir, Allah'ındır" (İnfitâr 17-19); { وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ } Muhakkak ki **kıyamet gününe** kadar lânet senin üzerine olacaktır! (Hicr 35); { وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا } Ve **hesap günü** hatalarımı bağışlayacağımı umduğum O'dur. (Şuarâ 82); { هَذَا يَوْمَ الدِّينِ } "İşte bize bahsedilen **hesap günü!** (Saffât 20); { لَآئِنِمْ لَأَنْتَ يَا دِينَ } "Ne zaman o **hesap günü?**" diye sorarlar. (Zâriyat 12); { هَذَا يَوْمَ الدِّينِ } "İşte **hesap gününde** onlara ikram edilecek ziyafet. (Vâkıa 56); { وَالدِّينَ يُصَدِّقُونَ يَوْمَ الدِّينِ } Onlar **hesap gününü** tasdik ederler. (Meâric 26); { وَكُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ } Bu **hesap gününü** yalan sayardık. (Müddessir 46); { وَالدِّينَ يُصَدِّقُونَ يَوْمَ الدِّينِ } Onlar **hesap gününü** oraya girerler. (İnfitâr 15); { وَمَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ } O **din gününün**, o hesap gününün ne olduğunu sen bilir misin? (İnfitâr 17); { ثُمَّ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ } Evet, bir daha söylüyorum: **Din gününün** ne olduğunu sen bilir misin? (İnfitâr 18); { وَالدِّينَ يُكْذِبُونَ يَوْمَ الدِّينِ } **Hesap gününü** yalan sayanların vay hallerine! (Mutaffifin 11)

⁸¹ Fâtiha 4.

⁸² Fâtiha 5-7.

⁸³ Bkz: { وَهَدَيْنَا هُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ } Onları **doğru yola** ilettik! (Saffât 118); { صِرَاطَ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ } Yani göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan **Allah'ın yolunu** gösterirsin. İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah'a döner, kararlar O'ndan çıkar. (Şûra 53)

⁸⁴ Tirmizi, *Tefsir*, *Tâc*, IV, 37. Kur'an'da zikredilmiş olan { الضالين } lafızları için bkz: { لَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَارِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَأَلَّيْنِ لَأَمَّا يَهْدِي } "Sonra ayı, dolunay halinde doğmuş vaziyette görünce "(İddianıza göre) Rabbim budur!" dedi. Sonra o da batınca: "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, mutlaka **sapmışlardan** olurdu!" dedi. (En'âm 77); { قَالَ فَعَلَيْهَا إِذَا وَآتَا } "Ben" dedi, "**yanlışlıkla, sonunda ne olacağını bilmeksizin, şaşkın bir vaziyette o işi yapmıştım.** (Şuarâ 20); { وَاعْفُزْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ } Babamı da affet, (ona tövbe ve iman nasib et). Zira o **yolunu şaşırınlar** arasındadır. (Şuarâ, 86); { وَأَنَا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكْذِبِينَ الضَّالِّينَ } Ama eğer dini yalan sayan **sapıklardan** ise . (Vâkıa, 92)

olanlara bariz bir misal verme kabilindedir.⁸⁵ Zira Kur'ân bütün bir milleti toptan mahkûm etmez. Maksat söz konusu cürmü işlemiş olan Yahudilerdir. Ayette yer alan lâm-ı tarif cins manâsında ne kadar dalâlete girmiş ve ne kadar Allah'ın gazabına uğramış varsa hak ettikleri daha nice çirkin vasıflarla vasıflanabilmeleri mümkünken Kur'ân-ı Kerim bunları icmalen zikrederek genel bir kavramla gazaba uğrayan ve sapkınlar kelimeleriyle iktifâ etmiştir. Bu itibarla ayet lafzî müteşâbih türündedir.

Sonuç

İslam düşünce tarihinde her mezhebin kendi kelâmi paradigmasına göre muhkem-müteşâbih tasnifleri yapıla gelmiştir. Bu meseledeki farklı anlayışlar, sözgelimi Mu'tezilenin muhkem dediğine, Eş'ariyenin müteşâbih demesinde yatan gerçek, mezhebî ön kabullere dayandığı inkâr edilemez bir gerçektir.

Dolayısıyla Kur'ân'ın anlaşılmasında temel kavramların başında yer alan Muhkem-müteşâbihin klasik kuramsal tartışmaların ötesinde Kur'ân metninin kendine has bir doğası ile bağlantılı ayrı bir misyonu olmalıdır. Zira Kur'ân-ı Kerim'de yer alan müteşâbihler aynı zamanda Cenabı Hakkın ilminin sonsuzluğu ve her şeyi kuşatıcılığına delilidir. Müteşâbih ayetler Kur'ân'ın mucizevi hitabının eşsiz bir örneği olarak her muhataba kapasitesi ölçüsünde anlama imkânı sunmaktadır. Zira Kur'ân ayetlerinin sarih mânâlarının altında farklı farklı mânâ tabakaları vardır.

Öncelikle Kur'ân her türlü şüpheden uzak olması, düsturlarının hiçbir cihetle değişme imkânının olmaması itibariyle muhkem iken, ayetleri arasında tenasüplük ve muhatabının çeşitliliğini gözeterek anlam zenginliği taşıması itibariyle aynı zaman da müteşâbih olma özelliğine sahiptir. Zira Kur'ân, zaman ve mekân şartları içinde kavranması mümkün olmayan hakikatleri müteşâbih üslubuyla takdim etmiştir. Bu durum muhkem kabul edilen dinin temel ve değişmez gerçeklerine de zarar vermez. Zira Kur'ân ayetlerinin ihtiva ettiği manalar donuk olamaz. Zamanın ilerlemesi ve yaşam şartlarının değişmesi, kültür, bilgi ve kazanımların artmasıyla tomurcuk halinden yavaş yavaş açılan çiçekler gibi gelişir ve büyür. İşte bu durumu Kur'ân'ın müteşâbih özelliği sağlar.

Bu bağlamda örnek olarak ele aldığımız Fâtiha suresi de değerlendirildiğinde görülecektir ki, surenin içerdiği hükümler muhkem olmakla birlikte, (müteşâbih hakkında yaptığımız yorum çerçevesinde) sure içinde geçen bazı lafızların müteşâbihlerden olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliği ile Fâtiha Kur'ân'ın genel yapısına adeta fihristlik yapmaktadır.

KAYNAKÇA

ABBÂS, Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, V. baskı. Mısır, 1963.

ALBAYRAK, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

ASHRATÎ, Sulayman, 4. Uluslararası Bediüzzaman Said Nursî Sempozyumu, *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım: Risale-i Nur Örneği*, İstanbul, 20 - 22 Eylül 1998.

ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1995.

BAGAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn (ö. 510), *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsiri'l-Kur'ân*, *Tefsiru'l-Begavî*, (Thk. Osman Cum'a Damiriyeye), Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr, Beyrut, 1997.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1985.

DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı, İstanbul 2007.

⁸⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yıldırım Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, I, 91-92.

- DUMAN, Zeki, *Müteşâbihatın Tevili*, Bilimnâme Düşünce Platformu, Kayseri, 2007.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf (ö. 745), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, (Thk. Sıdkı Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420.
- EBU'S-SUÛD Mehmed el-Îmâdi, *İrşâdu Akli's-Selîm, Selim ila Mezaya'l-Kurani'l-Azîm* (ö. 896/1490), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1990
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, (ö. 1974) *Usûlü'l-Fıkıh*, Daru'l-Fikr, Kahire, ts.
- EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid, (d. 1943) *İlahi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, Kitâbiyât, Ankara, 2001
- ELMALILI, Hamdi Yazır (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1935 ve Hikmet Yayınları, İstanbul, 2007.
- ESED, Muhammed (ö. 1992), *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996.
- EREN A. Cüneyt, ERBAŞ Muammer, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Istılahları*, Ebru Yayınları, İzmir, 2012.
- EREN A. Cüneyt, *İ'rab, el-Kavaid fi'l-İ'rab*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- FİRUZABADÎ, Mecdüddin (ö. 817/1414), *el-Kâmusu'l-Muhit*, Mısır, 1301.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed, (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Tahk. Emin Muhammed Abdulvehhâb, Muhammed Sâdik el-Ubeydi, Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, II. Baskı, Beyrut 1993.
- ISICIK, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vîl*, Esra Yay., İstanbul, 1997.
- İSFEHÂNÎ, Râğıb, (ö. 502/1109) *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Mısır, 1980.
- KARAMAN, Hayrettin, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, “*Müteşâbihat Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*”, I. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 1994.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006.
- NURSÎ, Said, (ö. 1960) *Şualar*, Yeni Asya Neşriyat, Germany, 1994.
- RÂZÎ, Fahrüddin, (ö. 606/1210), *Tefsîri Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1999 ve Beyrut, 2004 baskısı.
- REŞİD, Rızâ Muhammed, (ö. 1935), *Tefsîru'l-Menâr*, II. bsk. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1420.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1986.
- SÂDIK, Abdurridâ vd., *el-Belâğa*, el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye Vezâretu't-Terbiye, Kuveyt, 1975.
- SUYÛTÎ, Celaleddin, (ö. 911/1505), *Miftahu'l-Cenne fi İhticâci bi's-Sünne*, Tahk. Seyyid el-Cemilî, Mektebetü's-Sekafe ed-Dinîyye, Kahire 1985.
-, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Tahk. el-Mektebetü'l-Asriyye, Kahire, 1951.
- ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *Usulü'l-Fıkıh*, trc. İbrahim Kafî Dönmez, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

- SAHİRON, Syamsuddin, "Muhkam and Mutashâbih: An Analytical Study of al-Tabarî's and al-Zamakhsharî's Interpretations of Q. 3: 7" *Journal of Qur'anic Studies*, London 1999, C. I, Sayı: 1, (Çev. Zülfikar Durmuş), Âl-İ İmrân Suresi'nin 7. ayetindeki Muhkemât ve Müteşâbihât'a İlişkin Taberî ve Zemahşeri'nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II (2002), Sayı: 3.
- ŞATİBİ, İbrahim b. Mûsâ Ebû İshâk, (ö. 794/1392), *el-Muvafakat, İslamî İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, 1997.
- TABATABAİ, Muhammed Hüseyin, (ö. 1981) *el-Mizan fî Tefsiri'il-Kur'an*, çev. Vahdettin İnce, Kevser Yayınları, İstanbul, 1998.
- TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, (ö. 310/922) *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405 ve (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420, baskısı.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Yüce Meâli*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004.
....., *Kur'an'a Bakışlar I*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2011.
....., *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.
- ZURKÂNÎ, Muhammed Abdul`azim, (ö. 1122/1710), *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 2002.
- ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1391), *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Tahk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957.